

E E S T I
K A R L P R A A K L I
E E S T I

keeleõpik

VI KLASSILE

I OSA HÄÄLIKUÕPETUS
ORTOGRAAFIA

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“
TALLINN 1946

2 - 34048

EESTI KEELEÕPIK

A-16236π

KARL PRAAKLI

EESTI
KEELEÕPIK

VI KLASSILE

I OSA

(HÄÄLIKUÕPETUS, ORTOGRAAFIA)

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1946

2

Tartu Riikliku Oikeoli
Raamatukogu

34048

Häälikuõpetus.

Häälik ja täht.

1. Inimesed väljendavad oma mõtteid lausetes. Laused koosnevad sõnadest. Sõnad koosnevad häälikuist. Kui inimesed aastatuhandete eest avastasid selle tõe, hakkasid nad häälikuid kirja panema. Häälikute kirjalikke märke nimetame tähtedeks. Häälikuid hääldame ja kuuleme, tähti kirjutame ja näeme. Tähtede abil võime oma mõtteid avaldada kirjas.

2. Määrata, mitu tähte ja mitu häälikut on järgmiste lausete sõnades.

Iga algus on raske. Ikka toodi vägesid juurde. Nüüd lõime ka mele sekka.

Võõrhäälikud.

3. Eesti keeles tarvitatavais võõrsõnused võivad esineda võõrhäälikud *f, š, z, ž*, (loe *ef, ša, ze, že*). Näiteks: *professor, fotograaf, referaat, füüsika, sifoon, brošüür, šabloon, tušš, dušš, bolševik, tšello, tšekk, zooloogia, zenii, loož, garaaž, prožektor, oranž, žürii, žurnaal, džungel, džuuut, džäss* jne.

4. Leida p-s 3 esitatud võõrsõnade tähendus, kasutades vajaduse korral sõnastikku! Harjutada nende õiget hääldamist!

5. Esitada võõrtähtede *f, š, z, ž* vasted vene keeles! Nime-tada vastavaid venekeelseid näiteid!

6. Otsida sõnastikust veel sõnu, kus esineb võõrhäälikuid!

7. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *s, ts, š, tš, z* või *ž*, nagu on nõutav! Kahtluse korral kasutada sõnastikku! Panna tähele, et *ž* kõrval esineb *d (dž)*, *š* kõrval aga *t (tš)*.

Joonestamisel tarvitatakse tu—i. Kooperatiivist osteti —okolaadi. Maaler tarvitas poordi värvimisel —ablooni.

Pärast võimlemistundi jooksi me du—i alla. Lennukite tulistamiseks toodi kohale —eniitkahurid. Autod seisavad garaa—is. Vaipade tikkimisel tarvitati —uuti. —ooloogia-muuseumis vaatlesime huvitavaid loomi. Pro—ektorid valgustasid süsimusta taevast. Tallinna külastamisel käisime ka —irkuses. Panga—ekki esitati väljamaksmiseks. Maateaduse tunnis kuulsime huvitavaid lugusid India —unglitest. Kundas on Eesti NSV —emendivabrik. Tüdrukuke kandis kaunist oran—suvikleiti. Ilmus mitu huvitavat bro—üüri. Novellivõistluse —üriisse kuulus ka kommunistliku noorsoo esindaja. Mu koolivend õpib —ellomängu.

Võõr- ja laensõna.

8. Eesti keel on aja jooksul laenanud hulga sõnu teistest keeltest. Niisugused laenatud sõnad, mis on säilitanud oma võõra ilme, on võõrsõnad.

Võõrsõnade tähtsamad tunnused on:

1) võõrhäälikute esinemine (*f, š, z, ž*) (*foto, šablooniline, zooloog, žurnaal*);

2) *b, d, g* sõna algul (*büroo, deklamatsioon, garantii*);

3) rõhu või pika täishääliku esinemine järgsilpides (s. o. teises, kolmandas jne. silbis) (*garderoob, garantii, paraad, graniit, diktaat, idee, tekstiil*).

9. Väga paljud teistest keeltest laenatud sõnust on saanud aja jooksul täiesti eestipärase kuju (võõrhäälikute puudumine, *k, p, t* sõna algul, rõhk esimesel silbil jm.); niisuguseid sõnu nimetame laensõnadeks. Näiteid: *klaas, tahvel, tohter, kool, kraad, teemant* jne.

Osa võõrsõnu on üsna hiljuti muutunud laensõnadeks, s. o. eestipärastunud. Niisuguste sõnade algul kirjutame *k, p, t*.

<i>pagas</i>	<i>taanlane</i>	<i>kips</i>
<i>palkon</i>	<i>taglas</i>	<i>kitarr</i> (om. <i>kitarri</i>)
<i>pataljon</i>	<i>toos</i>	<i>kreeka</i>
<i>patarei</i>	<i>topelt</i>	<i>kummi</i>
<i>plokk</i>		<i>kraad</i>
<i>pluus</i> (om. <i>pluusi</i>)		
<i>puljong</i>		

10. **Harjutus.** Täiendada alljärgnevat tabelit, paigutades antud sõnad õigesse lahtrisse, lisades neile juurde tähenduse.

Teistest keeltest laenatud sõnu.

Võõrsõnad	Laensõnad
<i>bass</i> (madal mehehäääl)	<i>pass</i> (isikutunnistus)
<i>diivan</i> (seljatoeta sohva)	<i>tohter</i> (arst)
<i>diplomaat</i> (riigi esindaja, saadik rahvusvahelises läbikäimises)	<i>pagas</i> (reisipakid raudteel, laeval jne.)
<i>doktor</i> (teaduslik kraad)	
<i>garderoob, diplom, geograafia, topelt, puljong, palkon, dialoog, duett, baromeeter, kompvæk, kotlet, betoon, kreeklane, dokument, dekoratsioon, teater, tomat, kanal.</i>	

11. **Harjutus.** Moodustada lauseid, tarvitades p-s 3 ja p-s 10 antud võõr- ja laensõnu!

12. **Harjutus.** Kirjutada järgmisis lauseis kriipsu asemele **b** või **p**, **d** või **t**, **g** või **k**! Vajaduse korral kasutada sõnas-tikku!

b — p

Põlevkivist saadakse —ensiini. Eestlaste ustavusest jutustab —allaad „Ustav Ülo“. Tutvusime Tartu Ülikooli —otaa-nika-aiaga. Tallinna ehitati supel—assein, kus võib talvelgi supelda. Reisi—üroo on avatud ka puhkepäevadel. Mu õde—dest on üks —londjuukseline, teine aga —rünetne. Istusime —alkonil ja ajasime juttu.

d — t

Esimesel mail oli saal —ekoreeritud ja publikust tulvil. Õpilased esinesid lauludega ja —eklamatsioonidega, ja poisid, kes kuulusid spordikollektiivi, —emonstreerisid OVTK harju-tusi. Lõpuks olid huvitav —uett ja lõbusa numbrina kahe sõduri —ialoog. Eelmisel õhtul esitati August Kitzbergi —raama „Enne kukke ja koitu“, milles kujutatakse eestlaste rasket elujärge sakslaste orjuses.

Tugevas —alopis sõitis —rupp ratsanikke kahurväe positsioonide suunas. Suure Isamaasõja kangelasele valmistati ta kodulinna —raniidist monument. Fašismivastases sõjas ei kasutatud sõja—aase. Lauluansambelis mängisid kaasa ka mandoliinid ja —itarrid. Irboska ümbruses leidub —ipsi. Laevameeste hulgas oli ka —reeklassi.

13. Võõrnimedes ja võõrkeelseis väljendites võivad esineda peale *f, š, z* ja *ž* veel võõrtähed *C c, Ć ċ, Q q, W w, X x, Y y* (loe *tse, tše, ku, kaksis-ve, iks* ja *üpsilon*).

Näiteid: Võõrnimesid: *Celsius* (l. *tselsius*), *Cato* (l. *kato*), *Čaikovski* (soovitavam küll kirjutada *Tšaikovski*), *Don Quijote* (l. *kihhote*), *Marx, Xerxes* (l. *kserkses*), *Kreutzwald* (l. *kröitsvalt*), *New-York* (l. *njuu jork*), *Sydney* (l. *sidni*).

Võõrkeelseid väljendeid: *cum laude* (l. *kum laude*), *circa* (lühendatult *ca*, l. *tsirka*), *crescendo* (l. *krešendo*), *de facto* (l. *de fakto*).

14. Ülesanne. Selgitada p-s 13 loeteldud võõrnimede kuuluvust ja võõrkeelsete väljendite tähendust.

15. Harjutus. Harjutada suurte ja väikeste võõrtähtede (*c, ċ, f, q, š, z, ž, w, x, y*) kirjutamist, otsides selleks nimedid maateaduse ja ajaloo õpikust.

Tähestik ehk alfabeet.

16. Kõiki keeles esinevaid tähti kindlas järjekorras nimetatakse tähestikuks ehk alfabeediks. Tähestikulist järjekorda tarvitatakse sõnastikes, nimestikes jne.

Eesti tähestik ühes võõrtähtedega on järgmine: *a, b, c, ċ, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, š, z, ž, t, u, v, w, õ, ä, ö, ü, x, y*.

17. Ülesanne. Õppida tähestik antud kujul pähe (hääl-dada võõrtähti õigesti)!

18. Ülesanne. Koostada endale väike uute sõnade leht, kus uued sõnad oleksid tähestikulises järjekorras!

19. Harjutus. Koostada oma klassi õpilaste nimestik tähestikulises järjekorras.

20. **Harjutus.** Järjestada tähestikuliselt alljärgnevad eesti kirjanike perekonnanimed: Fr. R. Faehlmann, Fr. R. Kreutzwald, J. V. Jannsen, C. R. Jakobson, L. Koidula, M. Veske, A. Reinwald, E. Bornhöhe, A. Saal, Jakob Liiv, Juhan Liiv, A. Haava, K. E. Sööt, A. Kitzberg, E. Vilde, E. Peterson-Särgava, G. Suits, Fr. Tuglas, O. Luts, M. Metsanurk, A. H. Tammsaare.

21. **Harjutus.** Leida sõnastikust järgmiste sõnade tähendus ja koostada neist sõnadest lauseid!

eepos, eeleogia, episood, hurmav, raev, lapuline, klaviatuur, oim, oheldama, ornament, šamott, žilett, taglas, tseremoonia, vihjama, uljas, ungas, üllas, üritama, moto.

22. **Harjutus.** Tuletada meelde sõnu, kus esinesid võõrhäälikud, ja koostada lauseid, tarvitades neid sõnu vaba valikul.

23. **Ülesanne.** Lõpetada lause:

Võõrsõnades tarvitatakse järgmisi võõrtähti:

H sõna algul.

24. Tuletada meelde, missugused sõnad algavad *h*-ga, missugused ilma *h*-ta.

Tabelis on esitatud mõningaid *h*-ga ja *h*-ta esinevaid sõnu, millede kirjutamisel sageli eksitakse. Jälgida hoolega nende õigekirjutust!

h sõna algul	h puudub
<i>habras</i>	<i>aas</i>
<i>hajameelne</i>	<i>aevastama</i>
<i>hagu, hao</i> — kuiv oks	<i>agu, ao</i> — valgus idas enne koitu
<i>hais, haisu</i>	<i>ais, aisa</i>
<i>hale, haleda</i> — kurb	<i>ale, ale</i> — sõõrd, kütis
<i>halg, halu</i> — puulõhandik	<i>algama, algus</i>
<i>hallikas</i> — hallivõitu	<i>allikas</i> — läte
<i>haru</i> — oks, harunev osa	<i>aru</i> — mõistus; kuiv rohumaa
<i>harutama</i> — harguma panema (lõnga)	

h sõna algul	h puudub
<i>harv, harva</i> — hõre <i>haigutama</i> <i>hanguma</i> <i>higi, higistama</i> <i>hiilima</i> — varitsema <i>hind, hinna</i> — tasu <i>hirv, hirve</i> — teatud loom <i>hoid, hoiu</i> — hoidmine <i>hang</i> <i>haug</i> <i>harva</i> <i>hubane</i> — kodune <i>heietama</i> <i>herilane</i> <i>hernes</i> <i>hiigla, hiiglane</i> <i>hulkuma</i> <i>hulk</i> <i>hunnik</i> <i>hurtsik</i> <i>hõre</i> <i>hõõguma</i> <i>hõõruma</i> <i>hämmastuma</i> <i>hårdasti</i> <i>hütt</i>	<i>arutama</i> — küsimust jne. <i>käsitlema</i> <i>arv, arvu</i> <i>elevus</i> <i>ere, ereda</i> <i>igivana, igihaljas</i> <i>iil, tuuleiil</i> — puhang <i>ind, innu</i> — vaimustus <i>irv, irvitama</i> — naer, naerma <i>oid, oiu</i> — aru, mõistus <i>oigama</i> <i>opman</i> <i>uluma, ulguma</i> <i>ulgumeri</i> <i>ummik</i> <i>undama</i> <i>õõtsuma</i> <i>äbar, äbarik</i> <i>ädal</i> <i>äge, ägeda</i> <i>ägisema</i> <i>äkiline, äkki</i> <i>ämblik</i> <i>ärev, ärgas, ärksus</i> <i>ässitama</i> <i>ääs</i> — sepakolle

25. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *h*, kui see on nõutav, või kirjutada alljärgnev pala etteütluse järgi!

Kevadine päike kiirgas —eredasti läbi seinapragude —eina-küüni. See —äratas Juku, kes magas —alli —abemega vanaisaga —eintel. Nad olid eile —õhtul tulnud järve —äärde kalale ja pannud —unnad sisse. Udu oli —õljunud aasa ja järve kohal, metsast oli kostnud karjaste —uikeid ja koerte —aukumist. Juku oli olnud —innukalt ja suure —oolega töös undade järve panemisega. Seda juhtub —arva,

et tema unna otsa tuleb suur —aug. Vanaisa —oiatas teda, et ta liiga ei ruttaks ja unna nõõre sassi ei ajaks. Neid on järvel tülikas —arutada. Undade asetamisel peab olema —oidu, muidu ei saa kala kunagi. Nüüd valdas Jukut suur —elevus, kuidas on kaladega. —äkki liigutas end ka vanaisa, —aigutas kuuldavalt ja —õõrus uniseid silmi. „Tere hommikust, vanaisa! Kas ruttame järvele?“ — „Oh, ära ole nii —äge, enne ikka sööme, siis läheme,“ vastas vanaisa. Nad tõid —agu, süütasid tule ja valmistasid —einet. Juku küpsetas —õõguvail sütel ühe soolasilgu, mis maitstes —üsna kenasti. Lõpuks asusid nad minekule. Vaiksel —ommikul —elisesid nii kenasti karjakellad. Rohi oli lopsakas ja märg kastest. Suure lepa kõrval —õitses juba —iire—ernes. Kuusetüvel istus kaks —iiglasuurt —erilast. Kui —arv mets lõppes, paistiski järv. See oli —ommikul veel kenam kui —õhtul. Kalapüügi põnevus —erutas Jukut nii, et võttis kohe —igistama. —ennäe, esimese unna otsas kohe kala! Oli noor —aug, vähe —eeringast suurem. Asi seegi.

26. Harjutus kordamiseks. Täita lünk sobiva sõnaga!

Õhurõhu-mõõtjat ehk tarvitatakse ka kõrguste määramisel. Lugulaul ehk „Kalevipoeg“ on Kreutzwald'i kirjutatud. Arno ja Leili esitasid laval huvitava kahekõne ehk Tellisime endale uue ajakirja ehk VII kl. pioneer pidas kokkuvõtliku Pariisi kommuunist. Ehitati uus autokuur ehk Oma kõnes ta sellele, et ka noored võiksid ühiskondlikel üritusil kaasa aidata. Oma äkilist meelt ei suutnud ta Lipu üleandmise oli väga pidulik ja kaunis. Pääsukesed olid teinud lakka pesa, nüüd lendlesid nad sisse ja välja. Töö, mis on muutub igavaks; mitmekesidus teeb aga töö huvitavaks.

27. Harjutus kordamiseks. Kirjutada 5 sõna, kus esineb võõrhäälik š, 5 sõna, kus esineb ž, ja 2 sõna, kus esineb z! Võrrelda ja parandada oma sõnad naabriga vastastikku.

28. Harjutus kordamiseks. Vaadelda sõnastikus (raamatu lõpus) *h*-ga algavaid sõnu. Koostada 10 lauset oma valikul *h*-ga algavaist sõnadest.

29. Harjutus kordamiseks. Koostada vähemalt 10 lauset sõnadest, mis algavad ilma *h*-ta.

Häälikute liigitus.

30. Häälikud jagunevad täishäälikuiks ehk vokaalideks ja kaashäälikuiks ehk konsonantideks.

Täishäälikud ehk vokaalid	Kaashäälikud ehk konsonandid
<i>a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü, y</i>	<i>b, c, č, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, š, z, ž, t, v, w, x</i>

Täishäälikud võivad ilma kaashäälikuteta moodustada silbi. Näit.: *i-ga, e-ma, ee-lis-ta-ma, ai-a* jt. Kaashäälikud tavaliselt omaette silpi ei moodusta, nad vajavad abiks täishäälikuid või nende ühendeid. Näit.: *kau-gel, kors-ten, tõu-ka-ma* jt.

31. **Harjutus.** Kirjutada mõned laused, üks esineb sõnu ka võõrtähtedega, ja kriipsutada alla kõik konsonandid.

32. Mõned kaashäälikud tekitavad hääldamisel heli, teised aga mitte. Neid viimaseid nimetatakse helituiks häälikuiks. Helitud häälikud on:

g, b, d, k, p, t, s, h, f, š.

Kui panna sõrm kõrisõlmele, siis tunneme, et helitute häälikute hääldamisel kõrisõlmes ei teki sellist värinat, nagu tekib heliliste häälikute (vokaalide ja heliliste konsonantide) hääldamisel.

Helitute häälikute paremaks^m meelespidamiseks võime neid näiteks järgmiselt värsistada:

*ge-be-de ja ka-pe-te,
es ja ha ning ef ja ša.*

Nende meelespidamineⁿ on õigekirja seisukohalt tähtis.

33. Lapsed sõitsid lootsikuga järvel ja jooksid alles õhtul mööda rohtunud teerada kodu poole. Rohi oli kastest märg, kuid õhus hõljus kevadist värskust. Koplis õitsesid vahtrad ja kased olid kenasti hiirekõrvul. Kui lapsed koduaeda saabusid, nägid nad, et ema istutas parajasti kapsaid.

Missuguste häälikute kõrval esinevad *k, p, t*?

Reegel: Helitute häälikute (*g, b, d, k, p, t, s, h, f, š*) kõrval kirjutatakse *k, p, t*.

34. **Harjutus.** Asendada järgmisis lauseis kriips puuduva tähega!

Vah—ra o—sas vilis—ab ü—sik kuldnokk. Me—ski—s joo—sis me—sas ja kadus puhmas—e vahele. Lõh—ine kam—sun oli tunnis—ajaks, et ta oli kaklusest osa võtnud. Võ—ke kim—sud—kom—sud lah—i ja pange asjad kohale! Kuns—inäitusel äratas tähelepanu suur pannoo Isamaasõja ainel. Töö o—sustati žürii poolt omandada. Hooli—sege, et ka—sapeenraid korralikult kas—etaks.

35. Liide **-ki** ja **-gi**. Jälgida liite **-ki** ja **-gi** kirjutamist järgmistes sõnades:

-ki	Mille järel	-gi	Mille järel
poeg + ki	g	maa + gi	Helilised häälikud
leib + ki	b	õu + gi	
lind + ki	d	kell + gi	
purk + ki	k	memm + gi	
seep + ki	p	lehm + gi	
paat + ki	t	narr + gi	
kass + ki	s	beež + gi	
aitäh + ki	h	ahv + gi	
harf + ki	f	kohv + gi	
plüüš + ki	š	jt.	

36. Koostada reegel!

Liide **-ki** kirjutatakse järel, järel aga kirjutatakse **-gi**.

Tähele panna: Liite **-ki** ja **-gi** puhul kirjutatakse sõna, nagu ta on (s. o. ära jätmata ühtegi tähte), ja liide-takse siis **-ki** või **-gi**. Näit.: kasski, memmgi, kukkki jt.

37. **Harjutus.** Ennäe, sealt ta tuleb—i. Pommi mõjul purunesid aknad ja krohv—i langes seintelt. Viimaks süttis autogaraaž—i. Ah tema siis esineb—i! Lind—i on uinunud, päike loojunud ammu—i. Ta ei saanud und—i silma. See näitab teatavat aktiivsust ja ettevõtlikkust—i. Kusti uljas

teos võis märgata teatavat mehisust—i. Ta ei ütelnud aitäh—i. Tal oli viis viidikat ja üks särg—i. Õpilaste ekskursioonist võttis osa kuulus geograaf—i. Pioneerid tõid haavatud punaarmeeelasi külastades neile maiustusi ja lilli—i.

38. Liita *-ki* või *-gi*!

Kauss, kamm, lint, kurb, õu, linn, läksid, oranž, tušš, kass, praad, arg, sepp, võttis, tee, kaart, uks, aknad, endal, summa, summad, latt, kurk, konts, tald, ahv, šeff.]

g, b, d [erandlik märkimine helitute häälikute kõrval.

39. Kuigi üldreegliks on, et helitute häälikute kõrval kirjutatakse *k, p, t*, esineb erandlikult **helitute häälikute kõrval ka g, b, d**, nimelt järgnevail juhtudel:

a) kui sõna algvormis esineb *g, b, d*.

kärbes — kärbsed	võrdle hõlpus — hõlpsad
soodus — soodsad	vaikne — vaiksed
hoogus — hoogsad	võitma — võitsid
leidma — leidsin	katma — katsid
kandma — kandsin	tähtis — tähtsad
jalg — jalgsi	jt.

s tuleb siin *g, b, d* naabrussõna muutmisel ning ta ei tõrju ära siin algvormis esinevat *g, b, d*.

Algvormi all me mõtleme käändsõnade nimetavat käänet ja pöördõnade *ma*-tegevusnime.

b) liitsõnus, kui ühendamisel *g, b, d* satub helitu hääliku kõrvale.

king + sepp = kingsepp
umb + sõlm = umbsõlm
kard + pael = kardpael

c) vöörsõnus, nagu asbest, observatoorium, anekdot, röntgenikiired, absoluutne jt.

40. **Harjutus.** Kirjutada järgnevais lauseis kriipsu asemele kas *b* või *p, d* või *t, g* või *k*, nagu on nõutav.

Punaarmee väeosad oma hoo—sa rünnakuga vallutasid tuntud kes—use ja rau—teesõlme. Jõu—sasti läksid nad

edasi ja jõu—sid ühe jõekeseni, mille nad ületasid jal—si. Sakslased suu—sid siin vähe vastu panna kõigist pingutust hoolimata. Kui hakkasid ründama meie moo—sad tankid, kasutas jalavägi soo—sat võimalust, et anda löök vasa-kult tiivalt. See õnnestus—i suurepäraselt. Ae—sasti võ—sid meie laskurid uued tulepositsioonid, et sakslasi lakkamatult jälitada. Ehk—i sakslased olid ehitanud tugeva kaitsevööndi, veeresid meie rau—sed tankihiiglased muu—kui edasi, et lüüa kiil vaenlase rindesse. Hoo—sat rünnakut jälgis armeekindral ise. Sanitarid kan—sid haavatuid sidumispunkti, näidates sealjuures suurt püsivust ja si—kust. Neil tuli abis—ada vaenlasigi, kuna need ei suutnud taganedes oma haavatuid ära kanda. Alles vas—u hommikut tuli vahetus ja väsinud mehed hei—sid magama. Nüüd kos—sid kahuripaugud mär—sa kaugemalt. Rinne nih—us edasi sügavale vaenlase maale.

Liht- ja liithäälikud.

41. Jälgida alljärgnevais lauseis häälikuid!

Oma tuba, oma luba. Võõral maal hea, kodu veel parem. Kannad kulusid läbi.

Neis sõnades esinevad täishäälikud kui ka kaashäälikud üksikult (mõnel juhul küll kahekordselt: *õõ, aa, ää, nn*), üksteisega vaheldumisi. Seesuguseid liitumata häälikuid nimetame lihthäälikuiks. Kui aga kaks või enam erisugust täishäälikut või kaashäälikut esinevad kõrvuti, siis moodustavad nad liithääliku.

Näiteks: **Õ**na**ai**as **õ**itsesid kaunid puud. Pane kits kärneriks, küll siis palju kapsaid saad. **Kui** küllalt kaua olin valvanud, nägin, kui midagi vilksatas läbi okste. **Aias** aga ei olnud kedagi.

Liithäälikud on siin trükitud jämedalt.

Kahe täishääliku liitumine ühes ja samas silbis (*õu, õi, ai, au jt.*) kannab diftongi ehk kaksiktäishääliku nimetust.

Liitkaashäälikuid (*ts, ks, lj, ps, lks, kst jt.*) on sobiv nimetada konsonantühendiks.

Diftonge silbitamisel ei lahutata (kuid liitsõnas *eluga ui* ei ole diftong). Konsonantühendis aga läheb silbitamisel viimane konsonant järgmisse silpi.

42. **Harjutus.** Määrata diftong järgnevais lauseis!

Vanaisa tuli linnast. Aeg annab arutust. Ei kõik rutanud aitama. Maailm on suur ja lai. Kolmnurkade mõõtmisega tegeleb geomeetria. Kuulus poeet kirjutas uue pikema poemi.

43. **Harjutus.** Määrata konsonantühend järgnevais lauseis!

Purustatud Narvas, üsna linna serval, kiiresti remonditud hoones asetseb linna ehitusvalitsus. Sealsamas on ka tööliste ühiselamu, mis alles hiljuti pakkus ebaseeldivat pilti, mis aga nüüd on muudetud elamiskõlvuliseks. Selle töö tegi kommunistlike noorte algorganisatsioon. Korrastatud ühiselamuse asutati punane nurk ja organiseeriti kunstilise isetegevuse ringid. Noorte püüdeks on — sisustada asutise klubi hästi ning mugavalt ja korraldada klubi töö selliselt, et see pakuks töölistele sisukat ja kultuurset ajaviidet.

(Ajalehest „Noorte Hää!“)

Häälikute vältus (pikkus).

a) Lihthäälikud.

44. Täishäälikute vältus.

Eesti keeles on häälikuil kolm erisugust pikkust ehk vädet: lühike, pikk ja ülipikk häälik. Lühikest häälikut hääldame nobedasti, pikka häälikut pikalt, ülipikka võime venitada.

Võrrelda jämedalt trükitud häälikute vältust ja hääldada neid õigesti!

Lühike häälik (hääldame nobedasti)	Pikk häälik (hääldame pikalt)	Ülipikk häälik (võime venitada)
Kuri koer haukus tee ääres.	Kuuri uks pandi kinni.	Isa parandas kuuri.
Pööningul ei tohi olla koli.	Koolipoiss käis ki- nos.	Õpilased lähevad kooli.
Hea rohi ravib haa- vad.	Kraavi ääres kas- vavad maasikad.	Isa puhastab kraa- vi.
Müra kostab kau- gele.	Puud paistsid üle müüri.	Müürsepad ehita- sid müüri.
Väle poiss käis kii- resti poes.	Toast kostsid laulu- hääled.	Pillid seati häälede.

45. Lõpetada laused! Lühike ehk 1. välte täishäälik märgitakse kirjas tähega, pikk ehk 2. välte ja ülipikk ehk 3. välte täishäälik kirjutatakse tähega. Seega 2. ja 3. välte vahe on eraldatav ainult abil.^a

46. **Harjutus.** Harjutada 2. ja 3. välte eraldamist järgmistes sõnapaarides, neid 1) valjusti hääldades ja 2) neid tarvitades lausetes.

selle siili — seda siili; selle liiva — seda liiva; need käärid — neid kääre; nõõri otsas — seon nõõri; saadan raha — tahan saada; keedan suppi — panin keema; kiilu ots — taon kiilu.

47. **Harjutus.** Leida veel 10 sõnapaari täishäälikute 2. ja 3. välte näidisteks ja moodustada neist lauseid.

48. **Harjutus.** Leida sõnu, kus harjutuses nr. 47 leitud sõnade vastavad häälikud oleksid 1. vältes.

49. Kaashäälikute vältus (välja arvatud *k, p, t*).

Kaashäälikute vältus ei erine täishäälikute vältusest; neilgi on tavaliselt 3 erinevat pikkust. Ainult *h, v, j* esinevad tavaliselt kahes pikkuses (1. ja 3. välde) ja ka võõrhäälikud kahes pikkuses (2. ja 3. välde). Järgmine tabel annab ülevaate kaashäälikute vältusest. Hääldada lugemisel selgesti välte vahe!

Häälik	1. välde, lühike häälik (hääldame nobedasti)	2. välde, pikk häälik (hääldame pikalt)	3. välde, ülipikk häälik (võime venitada)
<i>l</i>	Tala on pehkinud.	Talla ääris peitsiti pruuniks.	Hakati pahmast tallama.
<i>n</i>	Linad on leos.	Linnatornid juba paistavad.	Sõitsime isaga linna.
<i>m</i>	Tal on päris huvitav amet.	Hommik koitis.	Sõitke sammu üle silla!
<i>r</i>	Kari aeti koju.	Mis narritemp see on?	Mis narri nüüd mängitakse?
<i>s</i>	Aeg on võrdlemisi kasin.	Kassipojad mängisid lõngakeraga.	Kas olete näinud mu kirjut kassi?

Häälik	1. välde, lühike häälik (hääldame nobe-dasti)	2. välde, pikk häälik (hääldame pikalt)	3. välde, ülipikk häälik (võime venitada)
<i>h</i>	Kehakultuur on Nõukogude Liidus saanud masside har-rastuseks.	Pärsia kuningat nimetatakse šahhiks.	Kuul oli tungi-nud kehha.

h võib esineda 2. vältes võörsõnades ja *v* — murdekeeles.

Häälik	1. välde, lühike häälik	2. välde, pikk häälik	3. välde, ülipikk häälik
<i>j</i>	Meie külla ehi-tati uus rahva-maja.	—	Majja astudes nägin selles piinlikku puh-tust.
<i>v</i>	Põllu ääres sei-sab suur kivi.	(Murdeline: kavva täh. 'kaua')	Leppa raiudes lõin kirve ko-gemata kivivi.
<i>š</i>	—	Poisid olid duši all.	Läksime dušši võtma.
<i>f</i>	—	See on mu šefi kuub.	Kohtasin oma šeffi.

50. Kokkuvõtteks. 1) *j*-il ja *v*-l on kirjakeeles ainult esimene ja kolmas välde. Võõrhäälikul *f* ja *š* on ainult välde (kirjutatakse nagu *k*, *p*, *t* välted). Teistel kaashäälikuul on nagu täishäälikuulgi välde, kusjuures 1. välde kirjutatakse tähega, 2. ja 3. välde tähega, välja arvatud *k*, *p*, *t*, mille 2. välde kirjutatakse ühe tähega (vt. allpool).

51. **Harjutus.** Määrata jämedalt trükitud tähtedega mär-gitud häälikute pikkus (välted)!

Kali on läinud hapuks. Silli okkad on teravad. Kas ma jätsin sulle juba raamatu? Duši alt tulles olime heas tujus. Mis ma sellest hoolin, kui aga koorma koju saan! Nüüd

sattusime heasse tujju. Veerevale kivile ei kasva sammalt. Nõmmel õitsesid kaunid sinililled. Tule ruttu, muidu jääme hiljaks. Ta peab nüüd siia jääma. Parsilt rippusid kõrred alla. Vihastades läks ta nagu marru.

52. *K, p, t* välted. Täishäälikute ja eespooltõud kaashäälikute 2. ja 3. välte vahel pole kirjas vahet (nii 2. kui ka 3. välde kirjutatakse kahekordse tähega). Vahe on eraldatav ainult kuulmise abil. (Erandid on võõrhäälikud *f* ja *š*, mille 2. välde on ühekordne, 3. välde kahekordne *f* ja *š*.)

Helitud häälikud *k, p, t* on ainukesed häälikud, mille kõik välted saab märkida kirjas erinevalt. Esimese välte märgime siin *g, b, d*, teise *k, p, t* ja kolmanda välte *kk, pp, tt* abil.

Sellest selgest vahest hoolimata on *k, p, t* kirjutamine paljudele komistuskiviks. Hääldegem sellepärast välted võimalikult selgesti, eriti tehkem vahet 2. ja 3. välte vahel. Jälgida järgmist tabelit:

1. välde, lühike häälik (häälde nõrgalt)	2. välde, pikk häälik (häälde tugeva- mini)	3. välde, ülipikk häälik (häälde jõuliselt)
Habe oli, nagu öel- dud, Peetri au. Siit läheb rada mööda jõe äärt. See oli väga huvi- tav lugu.	Selles pudelis on vähe hapet. Jukul on nüüd uus ratas. Luku vedru on ku- lunud.	Hapendile vett lisa- des saame happe. Ta sõidab meeledi uuel rattal. Panime ukse lukku.

53. **Harjutus.** Koostada eeltõud tabeli eeskujul tabel, esitades *k, p, t* välteid enese valitud sõnadest.

54. **Harjutus.** Rühmitada järgmised sõnad vastavalt jämedalt trükitud vältele, koostades tabeli kolme vastava lahtriga.

Lepad, lebasin, kotiga, pillama, pillata, võtta, kukke, uni, mari, mõte, hüpe, sepp, äge, ädal, hunnik, tunnides, mätas, mättale, mädas, kaali (istik), (sõin) kaali, nari, ruttu, uje,

üha, ihhu, merre, kallas, aken, löke, lõkke, sõge, tuttavad, koputama, õpik.

55. **Harjutus.** Kirjutada järgmisis lauseis joone asemele kas **g, b, d; k, p, t** või **kk, pp, tt!**

g, k, kk

Enne äi—est te—is tuulevaikus. Ru—ipõllul laulis rääk. Ta laul te—itas mõnusa suvetunde. Meie põllul kasvab tänavu hea ru—is, just kui paju. See on nii tugev, et siga ei pääseks—i ru—isse. Meie küla taluni—ud tulid ko—u, et arutada, kuidas abistada üksteist vastasti—u külviplaani täitmisel. Läbirääkimistel osutati küllalt—i leidli—ust. Ta tuli i—a hilja koju. Ära selle tühja pärast ä—estu. Ä—e jäi põllule. Ä—e pulk murdus.

b, p, pp

Õ—ihimulistele noortele on kõik teed lahti. Õ—in praegu innukalt geograafiat, sest uus õ—ik on väga huvitav. Õ—e vahendina kasutan kaardiatlast. Õ—etaja küsis meilt õ—itud tükki põhjalikult. Poisid võimlesid ke—idega. U—uja päästeti pika ke—i abil. Ujumist peaks igaüks õ—ima. Pange raamatud ka—idesse!

d, t, tt

Pime—use ka—e all hiilisid meie sapöörid sügavale vaenlase kaeviku—e e—e, et teha eeltöid algavaks rünnakuks. Nad ru—asid, sest oli vaja kiiresti ülesanne täita. Nad ehitasid mi—u kaevikut ja tulepesa. Kui kerkis punane rake—, algas rünnak. Sapöörid olid tea—avad kohad mineerinud ja siis tagasi pöör—unud. Tuli ru—ata, et olla õigeaks ajaks tagasi. Tagasitulek oli hõlpsam, sest tee oli tu—av. Teel koh—asid nad mootorra—urit. See oli nende pa—aljoni virgats. Rünnakul tarvita—i suitsuka—et. Siis ka—us kõik suitsu, nii et võis märkama—ult liikuda.

56. Jälgida *k* vältet järgmistes sõnades!

Korralikud vihud. Nõuti korralikkust. Räägiti korralikust poisist. Suur korralikkus. Korralikus peres ei riielda.

Näiteist selgub, et siin esineb *k* 2. ja 3. vädet segamini. Järgmine tabel selgitab meile küsimuse.

2. väle — <i>k</i> -likus, -likust	3. väle — <i>kk</i> -likkus, -likkust
Omadussõna (<i>korralik</i> jt.) sees- ja seestütlev (missuguses? missugusest?)	Nimisõna (<i>korralikkus</i> jt.) nimetav ja osastav (mis? mida?)
Korralikus (missuguses?) klassis valitseb puhtus. Õpetaja rääkis korralikust (missugusest?) õpilasest.	Hindamisele tuleb õpilaste korralikkus (mis?). Ta kiitis meie korralikust (mida?).

Ülesanne. Jätkata tabelit oma näidetega.

57. **Harjutus.** Kirjutada joone asemele kas *k* või *kk*! Ja asetada sulgudesse vastav küsimus!

Hoolsus ja edasipüüdli—us viivad sihile. Ilmar näitas teatud tagasihoidli—ust rahvastepalli mängimisel. Alkoholi kahju—us peaks olema kõigile selge. Joobnut karistati avali—us kohas lärmitsemise eest. Sest korrali—ust poisist võib saada hea pioneer. Keeruka algebra-ülesande lahendamine nõudis leidli—ust. Varustuse puuduli—us ei vähendanud vaprate punaarmee laste võitlustahet. Püüa vabaneda sellest eksli—ust arvamusest. Arvasin, et viibin heatahtli—us seltskonnas. Sõbrali—us ja lepli—us meeles mindi viimaks lahku. Uus õpetaja näitas meie vastu silmapaistvat sõbrali—ust ja võitis meie poolehoidu. Ajalugu kõneleb eestlaste meeletu—ust võitlusest sakslastega, mis on kestnud sajandeid. Võitlus fašismi vastu lõppes võiduga, mis vabastas meid taas kapitalisti—ust ja rahvusli—ust survest. Vähem ilukõnet, rohkem asjali—ust!

Näidis: Hoolsus ja edasipüüdlikkus (mis?) viivad sihile.

58. **Kolmanda väle erandlik kirjutamine.**

Kolmandat vädet tähistame harilikult kahekordse tähega: maa, lepp, sell, tee, onn jne. Ometi on eesti keeles rühm sõnu,

kus 3. vâlde kirjutatakse ühekordse tähega, olenedes nende sõnade tähendusest.

Võrdle järgmisi sõnapaare, selgitades nende tähenduslikku vahet!

ma (mina) — maa	sel (sellel) — sell
sa (sina) — (ei) saa	tol (tollel) — toll
ta tema)	on — onn
me (meie) — mee	kas — kass
te (teie) — tee	kus — kuss!
su (sinu) — suu	las (lase) — lass
mul (minul) — mull	tas (temas) — tass
sul (sinul)	tos (tolles) — toss (aur)
tal (temal) — tall	kel (kellel) — kell

Lisaks neile kirjutame erandlikult veel järgmised sõnad:

1) nad (nemad), ka, ju, va (vana), mil (millel), mus (minus), sus (sinus), ses (selles), kes, mis, et.

2) *h*-ga lõppevad abisõnad: kah, jah, säh, ah, oh, noh, näh, neh, puh, aitäh, nonoh, tohoh jt.

59. **Harjutus.** Leida vastavad lausenäited p-s 58 toodud sõnadele.

60. **Ülesanne.** Jälgida oma kirjandeid ja etteütlosti, kas neis on esinenud vigu kolmanda vâlde erandlikust kirjutamisest (näit. nagu: Mull juhtus äpardus). Koostada lauseid, kus tarvitate sellist vormi õigesti!

b) Liithäälikute vâlted.

61. Häälikute vâltust käsitledes vaatlesime seni liithäälikuid ja nende reeglipärest kui ka erandlikku kirjutamist nende eri pikkuses. Vaatleme, missuguses vâltes esinevad liit-häälikud (diftongid ehk kaksiktäishäälikud ja liit-kaashäälikud ehk konsonantühendid) ja kuidas neid kirjas märgime.

Diftongide ehk kaksiktäishäälikute vâlted.

Võrrelda diftongide pikkust järgmisis lauseis, pidades meele, et diftong koosneb kahest liht-täishäälikust ja et nende mõlema pikkus kokku annabki diftongi vâlde:

2. välde pikk (1. välde + 1. välde)	3. välde ülipikk (1. välde + 2. välde)
Tisler valmistas uue laua. Viitsin ühe päeva mererannas. Õunapuu õitses kenasti.	Tisler hõõveldab lauda. Viibisin võõrsil seitse päeva. Sügisel ta kandis palju õunu.

62. Järeldus: Diftongidel pole 1. väldet. 2. ja 3. välte märkimine kirjas pole eraldatav.

63. **Harjutus.** Moodustada lauseid sõnapaaridest (suuliselt), kus esimene sõna on teises, teine kolmandas vältes esineva diftongiga.

saia — saia, leiva — leiba, teivas — teiba, õie — õisi, laia — laia, heina — heina, kõie — kõide.

Häälikute vältus konsonantühendis (liit-kaashäälikus).

64. Jälgida häälikute märkimist konsonantühendis erinevate väldete puhul!

2. välde, pikk ühend	3. välde, ülipikk ühend
Silla ette oli asetatud valdas. Ukse hinged vajaksid määrimist. Ära kard, ta ei tule.	Ta tuli elama meie valda. Kurbus täitis mu hinge. Eheteks kasutatakse ka kard.
Malm on võrdlemisi habbras. Taluclamute katusel on sageli ungas. Valdas oli ikka silla ees.	Nüüd sul läks haprasti. Unkast lendas pääsuke lakka. Mehed kõrvaldasid silla remondi järel valta.

Teha järeldused:

- 1) Konsonantühendil nagu diftongilgi pole väldet.
- 2) Konsonantühendis kirjutatakse kõik häälikud kordselt.

65. **Harjutus.** Häädada järgmisi sõnu ja rühmitada need vastavalt neis esineva liithääliku (diftongi või konsonantühendi) vältele!

Kahtluse korral võrrelda sõna sama sõna mõne teise muutega.

Nurgad, nurka, maias, maia, saiad, silmaga, silmi, hunti, hundi, hulka, hulgast, sõida, kingad, kingi, lapsed, lapsi, pardi, parti, korvid, (seda) korvi, heidab, sirbid, konksud, (seda) konksu, sirpi, kartma, kardeti, kütmine, uhke, kuplid, kümnes, kauba, kahju, lahja, tahta.

66. **Harjutus.** Kirjutada õigesti konsonantühend!

Min—di julgesti edasi. Kohtuti küm—nemehelise salgaga. Siia sõitis hulk tallin—lasi. Kop—lis kasvasid kenad kased. Vap—rad Eesti Rahvuskorp—use mehed löid kuulsusrikkaid lahinguid Suures Isamaasõjas. Varblased hü—lesid õuel kui veerevad pallid. Ettevõt—lik inimene ei jää hätta. Allika kristal—ne vesi sätendas kuuvalgel kui hõbe. Ilu ei pan—da patta ega kaunidust kat—lasse. Lange—tasin pea nuk—ralt rinnale ja sul—gesin väsimusest silmad. Laev sõitis suurvee ajal jõekal—dasse kinni. Ta käis läbi mitu val—da. Otsus on lõp—lik. Paraadil viibis kogu lip—kond.

Sõnades *võt—ma, jät—ma, mat—ma* teeb sageli vigu veel lõppklasski.

Diftongile või pikale täishäälikule järgnev kaashäälik.

67. Vaadelda, mitme tähega märgime kaashääliku, kui selle ees on pikk täishäälik või diftong.

	Pika täishääliku järel	Diftongi järel
Muud kaashäälikud	seep, saab, piik, roop, raag, rüüpama, saan, luuk, keel, sööt, viitama jt.	saun, leil, sõel, sõitis, auku, sõim, võit, kõik jt.
s	kaas, küüs, vees	poiss, kauss

Pikale täishäälikule ja diftongile järgneb alati ühekordne kaashäälik. Erandi moodustab ülipikk s (*poiss, kauss*).

Erandlik konsonantühend kahekordse tähega.

68. Konsonantühendis kirjutame reeglipäraselt kõik häälikud ühekordse tähega (*lõplik, linlane, valda* jne.).

Ometi on sellele reeglile erandeid.

Kahekordselt kirjutatakse konsonantühendis:

1) ülipikk **s**, kui see on **l, m, n, r** järel.

pulss, valss, simss, avanss, marss, kirss jt.

Silmas pidada: 1) omastav: *valsi, simsi, marsi, kirsi* jne.

2) iga **s** pole ülipikk. Näiteks sõnus: *kõrs, vars* (om. *kõrre, varre*) on **r** ülipikk, sellepärast jääb **s** siin ühekordselt märgitavaks.

69. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele **s** või **ss**!

Pühi tolm ka ahjusim—ilt! Ära võta vale kur—i! Küll on maitsvad kir—id! Kir—ide otsas sädistavad varblased. Orkester mängis hoogsat mar—i ja sõdurid mar—isid paraadmar—i sammul tribüüni eest mööda. Õhtul tantsisin ühe val—i. Publikule meeldis väga helilooja Jürme val— „Rukki-rääk“. Saatsin avan—i-aruanded ära ja palusin uut avan—i.

70. **Harjutus.** Kirjutada järgmised sõnad ainsuse alaleütlevas ja mitmuse omastavas käändes!

kärss, kõrs, marss, kauss, poiss, vars, pars, pulss, kurss, simss.

71. Edasi kirjutatakse konsonantühend erandlikult:

2) **liitsõnades**:

plekktor, kurttumm, vaskkatel, pottsepp jt.

Kuna liitsõna osi kirjutame kokku samal kujul, nagu need sõnad esinevad üksikult, võib tekkida ka kahekordseid kaashäälikuid pika täishääliku järel, mida muidu ei esine. Näit. *kiirrong, suurriik, lekkuul*.

Erandlik on konsonantühend ka siis, kui seda moodustab

3) **liide -gi, -ki**:

vapp + ki = vappki, (Võrdle: lõpp + lik = lõplik,
linn + gi = linngi, täpp + ne = täpne!)
kukk + ki = kukkki.

Veel kirjutatakse konsonantühend erandlikult

4) liidete puhul, mis algavad sama häälikuga, millega sõnal lõpeb:

õhk + kond = õhkkond.
modern + ne = modernne.

(Võrdle: lõpp + lik
= lõplik jt.)

Ka pika täishääliku järel võib sel juhul esineda erandlikult kahekordselt kirjutatud kaashäälik.

siin + ne = siinne, Itaalia + lane = itaallane, austraallane jt.

72. Harjutus. Kirjutada küsimärgi järel olev kaashäälik kas ühe-, kahe- või kolmekordselt, nagu on nõutav!

Põhja-Tartumaa vooremaastikul näeme mägesid, mis on pi?kliku kujuga. Krista?ne allikavesi jahutas meid suurepäraselt. Sii?ne rahvas teeb mitmeid töid talgutega. Õh?konna ülemisi kihte on veel vähe uuritud. Ta ilmus alati tööle sõjameheliku tä?psusega. Kii?rong sõitis mürinal üle silla. Meie ei saa võrkpallimängu harrastada, kuna puudub võrk ja puudub pa?lgi. Lennuk tulistas pardarelvadest lee?kuulidega. Nõukogude korra taastudes muutus enamik al?koole mitte-täielikeks kes?koolideks. Sadamas oli igasugu rahvast: eestlasi (muuseas ka talli?nlasi), inglasi, itaa?lasi, norra?lasi, isegi austraalasi. Ple?ktoru ei ole nii vastupidav kui vasktoru. Sal?kond poisse su?ples mä?slevais laineis. Arst tõendas, et haige pul?s ei tööta normaalselt. Perekondliku sündmuse puhul oli toodud kas?ki (sõnast „kask“) tupp. Mis hiirtel viga, kui lõksu pole ja kas?ki (sõnast „kass“) kadunud.

73. Harjutus kordamiseks. Täita lünk sobiva sõna, tähe või tähtedega, nagu on nõutav!

Tuntud pro—essor pidas üliõ—ilastele —uvitava loengu fa—istliku re—iimi laastavast mõjust sakslaste poolt maades. Ta tõestas statistiliste an—metega, mil— määralt ruineerus neis maades rahvamajan—us ja kõnges kul—uur. Ülikooli õ—pejõud näitas edasi, mis osa e—endas Nõukogude Liit fa—ismi kummutamisel ja ma—ilmarahu kindlustamisel Ühinenud Rahvuste perekas liidus. Edasi peatus ta sel—mõjul, mida aval—as Nõukogude Liit teiste E—roopa riikide —emokratiseerimisel. Reas riikides, kus enne olid fašistli—u —oiakuga reakt—oonilised valitsused, on nüüd te—inud uued, mis toetuvad laia—ele —ul—adele. Fašistli—ud vallutajad on kihutatud (= igalt poolt) minema. Seda kõike (= ette kuulutama) pro—etlikult juba sõja esimesel aastal sm. Stalin. Saksamaa sõjakäik lõ—es suure (=kokkuvari-

semisõnnetus). Läbirääkimistel kuulajaskonnast aval—a—i lootust, et kõne ilmub trü—ist se—ekohase bro—üürina.

74. **Harjutus kordamiseks.** Teha kokkuvõtte väldete reegli-pärase ja erandliku kirjutamise kohta, korrates õpikus punktid 44, 45, 49, 50, 52, 58, 61, 62, 64, 67, 68, 71! Kordamise järel täita alljärgnevates lausetes lüngad!

* K o k k u v õ t t e k s .

1. Kolmanda välte häälikud kirjutame üldiselt kord-selt (näit. õppima, kepp, linnasõit).

2. Ühekordse tähega kirjutame kolmanda välte häälikud,

a) kui nad moodustavad (koplis, linlane);

b) kui nad järgnevad täishäälikule (rääkima) või (kõiki);

c) erandsõnades (ma, jt.).

3. Teisele reeglile erandiks on:

a) s järel (poisse);

b) s häälikute järel (valss, simss, avanss, marss);

c) juhud, kus sõnatüvi lõpeb sama häälikuga, millega algab (õhkkond, keskkool).

4. Liite -gi, -ki ja liitsõnade puhul võib koguni . . . (mitu?) ühesugust tähte kõrvu sattuda (plekkki, plekkkarp).

75. Seletada, miks kirjutame: pakk (aga mitte pak), paak (aga mitte paakk), kümme, kümnes, valssi, lõplik, sinne, linngi, plekksepp.

ää — ea tarvitamine.

76. a) Kahe ää-ga kirjutame sõnad: hääl (mitte heal), jää käänama, lääts, sääsed, väänama, väärt, päästma, pääse, päästik jt.

b) Sõnadest hea, pea, peal, seal, teal võib tarvitada ka ää-lisi sõnakujusid: hää, pää, pääl jne.

c) Sõnadest seadma ja teadma tarvitatakse ainult ea-lisi vorme. Seega siis ka seadus, teadus, seadeldis, teadustama jne.

õõ — õe tarvitamine.

77. Kahe õõ-ga kirjutame sõnad: kõõrdi, mõõk, mõõtma, rõõm, rõõmustama, sõõm (tõmbas mõõga, mitte mõega jne).

õe esineb aga sõnus nõel (nõela), sõel (sõela), õel (õela), samuti sõnatüübis jõgi—jõe, nõgi—nõe jt.

üü tarvitamine.

78. Pika *ü* asemel ei kirjutata *üi*, kuigi seda nii hääldatakse, vaid alati **üü**: *süü, püü, süüa, lüüa, püüan, süüdi, küttnal, rüüpama, müüja* jt.

Võõrsõnu aga hääldatakse *üü*-kujuliselt (mitte *üi*), seega *füüsika, revüü* jt.

79. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele pikk täishäälik või diftong, nagu on nõutav!

S—dsime õnged hakkama ja läksime r—msalt järve äärde. Ratsanik haaras m—ga tupest. Taimed ammutavad oma toidu p—miselt maapinna p—lmisest kihist. Omal ajal m—deti riidet k—nraga. Sa pole ju s—di. R—pasin suurel s—mul kruusi tühjaks. Hakkasin h—dma, ja p—gi kostsid jõe äärest vastuhuiked. Huvitav on lugeda v—rastest maa—dest. Mu jalg on natuke —rdunud ja h—l külmetusest ära. See oli p—stemeeskonna paat, kes merehädalised p—stis.

Kas ühe- või kahekordselt kirjutada?

80. Mõnedes sõnades hääldusviis murdeliselt erineb õigest hääldusviisist. Jälgida järgmisi sõnu, kuidas neid kirjutatakse, hääldada neid õigesti ja pidada õige kuju meeles!

Lühike kaashäälik <i>m, n, l, r</i>	Pikk kaashäälik <i>mm, nn, ll, rr</i>
amet, emis, komisjon, samuti, ometi, samet, sumadan, komissar, komandeerima, komandör	grammofon, hommik, kommunaal, kommunist, kummar—dama, kummut, —kümmend
kuni, seni, vanik	hunnik, kannikas, lännik, Tallinnas
talitama, talitus, talutama (= pimedat juhtima)	tellingud, telliskivi, tallutama (= taldu alla lööma)
koridor, varustama, areteer—rima	varrukas, ärritama

81. **Harjutus.** Tarvitada lauseis p-s 80 antud sõnu!

Näiteks: Korterite küsimus on kommunaalmajanduslik küsimus, jne.

j-i ja i märkimine.

82. Vaadelda järgmiste sõnade kirjutamist:

maias, maia, aias,
(selle) *saia, (seda) saia,*
minia (= pojanaine),
(tahan) *käia*

" *müüa*

" *süüa*

" *viia*

" *lüüa*

käija

müüja

sööja

viija

looja

tulija

olija

valija jt.

Reegel: *i* ega *ü* järel ei kirjutata *j-i*. Ainult tegija nime tähendav liide kirjutatakse ka *i* ja *ü* järel *ja-ga*.

83. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *j, i* või *jj* ja koostada laused antud sõnadest (antud lause puhul laiendada lauset)!

ma—as poiss, ostsin sa—a, jalutasin a—as, õpin a—atööd, puura—uja ra—ub, vajab teeni—at, juurdetuli—a, tegi—a ja nägi—a, teekäi—a, tarvis kä—a, kukkus o—a, astuge ma—a, seesoli—ad, la—a maailma, a—alugu ja a—atöö, varanduse päri—a, pär—ad pähe.

Silbitamine ja poolitamine.

84. Sõnad koosnevad silpidest. Silp on sõnaosa, mille hääldame ühe hingamistõukega. Tavaliselt me hääldame niivõrd kiiresti, et sellised hingamistõuked, silbid, jäävad märkamatuks. Teraval jälgimisel on nad aga selgesti eraldatavad. Veel selgemini märkame silpide vahet lauldes. Näiteks: „Vaikne kena kohakene“ jt.

Silbis peab olema täishäälik või diftong, muidu pole antud häälikute rühm silp. Nii määrab täishäälikute ja diftongide summa silpide arvu antud sõnas.

Näiteks: *jä-re-le-mõt-le-ma-tuid*, *geo-meet-ri-a*, *õun*, *o-ma*, *kand-sin*, *üks-kõik*, *õis*.

Silbitamisreeglid.

1) Üksik kaashäälik täishäälikute vahel kuulub järgmisse silpi: *o-ma-le*, *pa-ne-ma*, *ka-tan*, *se-pa*, *ku-ke*.

2) Kahekordselt kirjutatud kaashäälikud lähevad lahku: *kan-nid*, *kel-lad*, *sep-pa*, *kuk-ke*, *lat-ti-de*.

3) Liitkaashääliku ehk konsonantühendi puhul viimane kaashäälik kuulub järgmisse silpi: *tun-gi-ma*, *kand-ma*, *korst-nad*, *mürt-sub*.

4) Pikk vokaal ja diftong silpideks ei jagune (on poolitamatu): *tee*, *maa*, *õun*, *käed*, *teab*, *sõi-me*.

5) Liitsõnades eraldatakse silbitamisel lihtsõnad: *kesk-kool*, *tiib-kla-ver*, *to-ru-kraav*, *ae-ro-droom*.

6) Võõrsõnade silbitamisel kehtivad samad reeglid mis algupäraste ja aensõnadegi puhul: *di-rek-tor*, *det-sem-ber*, *re-vo-lut-si-oon*.

Sõnade poolitamine.

85. Sõnade poolitamine ühelt realt teisele viimisel toimub ainult silpide kaupa, s. o. poolitamisel ei saa silpi poolitada. Kui oskame õieti silbitada, ei tee ka poolitamine raskust. Silbitamisreeglile lisaks peetagu poolitamisel silmas:

1) Ühetähelist silpi ei jäeta ükski, ei rea lõppu ega uue rea algusse (ei saa poolitada seega sõnu *e-ma*, *lau-a*, *a-ga*).

2) Sõna keskel olev ühetäheline silp jääb rea lõppu (ei lähe järgmisele reale).

(poolitada *teie-ga*, mitte *tei-ega*, *leiu-tama*, mitte *lei-utama*).

86. **Harjutus.** Kirjutada järgnev luuletus vihikusse ja eraldada püstkriipsudega kohad, kust võime sõna poolitada!

Nii ealt kui kasvult paras karjapoju,
ta osavalt kui orav padrikust
poeb läbi rahvamurrust, ruttab koju —
töösangar väike tankivabrikust.

Norm ületatud — nõnda lööme vaenlast...

ta mõtleb trammist kinni kahmates.

Täismehe tükk tal sooja leiba kaenlas,

täismehe vaade silmis tahmastes.

Mart Raud.

Sõnavälde.

87. Nagu häälikud, nii võivad ka sõnad olla oma vältelt kolmesugused: lühivältelised (I välde), pikavältelised (II välde) ja ülipikavältelised (III välde). Seda sõna vältepikkust ei määra mitte silpide või tähtede arv sõnas, vaid sõna välde oleneb esimese silbi vältest. Et sõnade vädet määrata, on soovitatav vaadelda alati kahte esimest silpi, mitmesilbine see sõna ka oleks.

Näiteid sõnavältest:

I välde	II välde	III välde
<i>kabi</i>	<i>kabja</i>	<i>kapja</i>
<i>kari</i>	<i>karja</i>	(läks) <i>karja</i>
<i>kali</i>	<i>kalja</i>	(jõin) <i>kalja</i>
<i>sõna</i>	<i>summa</i>	<i>tummade</i>
<i>lina</i>	<i>linna</i>	<i>linnade</i>
<i>rebin</i>	<i>trep</i>	<i>treppi</i>
<i>luge mine</i>	<i>kirju tamine</i>	<i>lükka mine</i>
<i>läheb</i>	<i>laisad</i>	<i>aisade</i>
<i>tuleb</i>	<i>kannad</i>	<i>kandade</i>
<i>põrin</i>	<i>narrid</i>	<i>narride</i>

Vaadelda hoolega vältelist erinevust ja teha kokkuvõte vaatlustest! (Arvestada ikka kahte esimest silpi!)

I-vältelistes sõnades on kõik häälikud (sõna algul kirjutatakse *k*, *p*, *t*-d arvamata) lühikesed, esmavältelised.

II-vältelistes sõnades on kas pikk häälik (*mm, nn, ll* jt. või *k, p, t*) või liithäälik (diftong või konsonantühend).

III-vältelistes sõnades on mingi häälik ülipikas ehk 3. vältes (*kk, pp, tt*, diftong või konsonantühend, mida võime hääldamisel tunduvalt venitada).

Esmavältelised sõnad leiame kergesti, kuna neis kõik häälikud kahes esimeses silbis on esimeses vältes.

Teise ja kolmanda välte vahel vahetegemine on ka kerge, kui tegemist on *k, p, t*-ga; siis kolmandas vältes on alati *kk, pp, tt*. Raskem on välde määrata, kui esineb pikk täishäälik (põõsas), diftong (leiba) või konsonantühend (aasta). Ent siingi on välte vahe selgesti eraldatav hääldamises. Kolmandavältelise sõna esimene silp on teisest tunduvalt pikem, teda võib venitada, ilma et see tunduks väär olevat (noodiga tähistades — tamra). Teisevältelise sõna 2 esimest silpi on ühepikkused. (Selgub eriti mitmekordselt kiiresti hääldamisel *sum-ma-sum-ma* jne).

88. **Ülesanne.** Leida 10 esmavältelist, 10 teisevältelist ja 10 kolmandavältelist sõna.

89. **Pean meeles:** Kõik ühesilbilised sõnad on kolmandas vältes, sest nendes on alati mõni häälik ülipikk: *maa, tee, koi, sepp, seep, mul, pall* jt.

90. **Harjutus.** Määrata sõnavälde järgmisis sõnus! Liit-sõnadel määrata mõlemad sõnaosad. *-lik, -ndik, -nik* jne. -lõpulistes sõnades tuleb vältet tähele panna sõna lõpposas (tuletusliite osas).

Iga algus on raske. Kevad kutsub adrad põllule ja linnud laulule. Kes supiga suu põletanud, puhub ka vee peale. Häid sõpru häda ajal läheb sada loe peale. Kes noorelt nobe, see virk vananagi. Anna aega atra seada, küll siis kundi küllalt saab. Kahel ikka kahe nõu. Rumala aknad on alati tuhmid. Paberivalge on kannatlik ja ilusad sõnad ei söö leiba.

Vältevead.

91. Sageli hääldatakse mõningaid sõnu valesti (enamasti murde mõjul). Seega eksitakse muidugi ka välte määramisel, sest välte määrame õigesti siis, kui sõna õigesti

h ä ä l d a m e. Alljärgnevalt olgu esitatud mõned sõnad, mille välte määramisel sageli eksitakse. Märk ' sõna ees tähendab, et sõna hääldatakse 3.-värteliseks.

II välde	III välde
<i>otsus</i>	'põhjus
<i>ollus</i>	'korsten
<i>palju</i>	'praegune
<i>oine</i>	(kodu) 'poole
<i>soine</i>	'poogen
<i>jäine jt.</i>	'vaagen
	'ümbrik
	'koorem
	'künda
	'anda
	'panna (sõnas „panema“)
	'kinni

Välte õige tundmine on tähtis. Võtame näiteks näiliselt kaks ühesugust sõna *otsus* ja *põhjus*. Kui me nende välte vahet õigesti ei taju, käänane neid ka ühtemoodi. Ometi on nende käänamisel erinevusi. Nii on mitmuse osastav sõnast „otsus“ kui teisevärtelisest sõnast *otsuseid*, sama kääne aga sõnast „põhjus“ kui kolmandavärtelisest sõnast *põhjusi*. Samuti hääldades ja pidades sõna „ümbrik“ ekslikult teisevärteliseks sõnaks, kaldume teda käänama nagu sõna „tuulik“, seega siis „tuulikuid“ eeskujul valesti ka „ümbrikuid“. Ometi tuleb „ümbrik“ käänata nagu „maastik“, s. o. mitm. osastav *maastikke* ja vastavalt ka *ümbrikke*.

Seega välte õige tundmine on sõnade õige muutmise vajalikuks eeltingimuseks.

92. Harjutus. Leida järgmises lauseis jämendatult trükitud sõnade välde!

Naeris maitseb hästi. Ta **naeris** meie rumalust. **Võõras** mees eksis **võõras** kohas. **Rukis** kasvas tänavu hästi. **Rukist** pole veel keegi niitnud. **Rukkist** jooksid metsa kaks jänest. Et **kaaluda**, selleks peavad olema **kaalud**. Leilil on suured sinised **silmad**. Pese igal hommikul oma **silmi!** Ta püüdis lootsikut üksi kaldale **tõmmata**. Kõik mehed hakkasid noota **tõmbama**. **Kõrred** kõiguvad tuules. Riisun **kõrsi**. **Linnud**

lendavad. Lind oli lennanud tuppa. Poisid heidavad ketast. Mis sa sellest uuest **kettast** maksid? Võeti vastu mitu **ot-**sust. Ostsin kaks **poognat** paberit. Kehra vabriku **korsten** olnud 35 m pikk. Igal nähtusel peab olema oma **põhjus**. Jaanil oli üle hektaari veel **künda**. Meile meeldis väga **õine** suusaretk kuuvalgel.

93. **Harjutus.** Anda oma pinginaabrile 20 sõna, milles tuleb määrata välde!

Astmevaheldus.

94. Astmevaheldus on üks eesti keele (üldse soome-ugri keelte) iseärasusi, selle omapärasusi, mida näiteks vene, inglise ja saksa keeles sel kujul **ei esine**. Astmevaheldus on nähtus, et ühe ning sama sõna erivormides mõni häälik esineb erinevas pikkuses (näit.: *sepp* — *sepa* — *seppa*).

Kuidas määrata, kas sõna on astmevahelduslik?

Käändsõnadel võrdleme nimetavat, omastavat ja osastavat käänat.

Pöörd sõnadel võrdleme *da*-tegevusnime ja kindla kõneviisi olevikku.

Abisõnad kui muutmatud ei oma astmevaheldust.

95. **Ülesanne.** Koostada oma vihikusse tabel ja määrata, kas antud sõnad on astmevahelduslikud või mitte!

a) Käändsõnad.

Antud sõna nimetav	Ainsuse omastav	Ainsuse osastav	Otsus
karp	karbi	karpi	astmevahelduslik
vald	valla	valda	„
nimi	nime	nime	astmevahelduseta
summa	summa	summat	„

Jätkata tabelit järgmiste sõnadega!

Kahju, vend, kinnas, padi, lammas, sild, sõbrad, kahtlastele, tervisi, maastikul, tiigil, konte, poiss, toolil, auto, kalju, suhkur (osast. suhkrut), kartul (os. kartulit), hapu, tütreid, katel, tuulik, sepik, kannatlik, kartlikkus, hüpe, võtted, raketele.

b) Pöördsonad.

Antud sõna	da-tegevusnimi	Kindla kõnev. olevik	Otsus
leppima	leppida	lepin	astmevahelduslik
uppusid	uppuda	upun	„
tõmbas	tõmmata	tõmban	„
käima	'käia	'käin	astmevahelduseta
saama	'saada	'saan	„
kirjutame	kirjutada	kirjutan	„
lukkavad	lukkata	lukkan	astmevahelduslik
lupjama	lupjata	lupjan	„

Jätkata tabelit järgmiste sõnadega!

liitma, õpetama, õppima, aitama, haakima, hüppasime, võideldakse, lendavad, pikutasid, kartsid, aidake, loodan, ootan, rändas, vaadake, niidetakse, süttima, varitsema, julgema, süütama, paluma, kõnelema.

Kui mõne sõna *da*-tegevusnime ja oleviku õige kuju leidmine teeb raskusi, tarvitada sõnastikku!

96. **Ülesanne.** Leida 10 astmevahelduslikku ja 5 astmevahelduseta sõna.

Tugev ja nõrk aste.

97. Sõnakuju, kus astmevaheldusele alluv häälik on pikem, on selle sõna tugev aste (näit. sõna *kukke*); sõnakuju, kus aga astmevahelduslik häälik on lühem, on selle sõna nõrk aste (*kuke*).

98. **Harjutus.** Rühmitada järgmised sõnad tabelisse vastavalt sellele, kas nad on tugeval või nõrgal astmel.

pappi, paika, põdrad, istusime, putru, sepale, võttis, võtan, kantima, aidata, oodata, pakkidega, saadan, laskma, murdma, paelad, pael, tuul, linnud, lindu, lonkavad, kollet, kolde, valdad, valda, mannat, mandri.

99. **Harjutus.** Leida antud sõnadele nõrk aste!

kauplema, kaup, kottidega, (seda) linna, (seda) poissi, (seda) tooli, (seda) sammu, (neid) laule, tetri, kokri, kõrtsmikku, kanarbik, osakonda, habemikkudele, kannatlik, laevastikke.

Laadivaheldus.

100. Paljudes sõnades astmevaheldus ei seisne mingi hääliku välte pikenemises ja lühenemises, vaid astmevaheldus avaldub selles, et muutub kogu sõna laad: astmevahelduslikud häälikud kas kaovad või teisenevad. Näiteks sõnas „tuba“ esineb *b*, sama sõna omastavas käändes „toa“ *b* puudub, on kadunud. Sõnas „tõmbama“ esineb konsonantühend *mb*, sama sõna *da*-tegevusnimes „tõmmata“ on *mb* teisenenud *mm*-iks.

Astmevaheldust, kus esineb häälikute kadumist ja teisenemist, nimetame laadivahelduseks, kuna siin muutub sõna laad.

Astmevaheldust, kus häälikud pikenevad või lühenevad, nimetame vältevahelduseks, kuna siin muutub ühtlasi sõna välde [võrdle *kuke* (II välde) — *kukke* (III välde)].

Milline on laadivaheldusel nõrk, milline vorm tugev aste?

See selgub allpool esitatud tabelist, kust saame ülevaate laadivahelduslikest sõnadest.

Laadivaheldus.

Muutu- sele alluv häälik	Tugev aste	Nõrk aste	Muutus (kadumine või teisenemine)
<i>b</i>	tuba leib halb kurb tõmbama	toa leiva halva kurva tõmmata	<i>b</i> kaob } <i>b</i> muutub <i>v</i> -ks <i>b</i> kaob, <i>m</i> nõrgeneb teisevärteliseks
<i>d</i> (<i>t</i> , <i>s</i>)	madu keeld keerd käänd koht sild lind purdel tõrs	mao keelu keeru käänu koha silla linnu purre tõrre	} <i>d</i> kaob } <i>t</i> kaob <i>d</i> kaob, <i>l</i> nõrgeneb teisevärteliseks <i>d</i> kaob, <i>n</i> „ „ <i>d</i> kaob, <i>r</i> „ „ <i>s</i> kaob, <i>r</i> „ „

Muutusele alluv häälik	Tugev aste	Nõrk aste	Muutus (kadumine või teisenemine)							
<i>g (k)</i>	nõgi halg kurg nahk lesk selg märg	nõe halu kure naha lese selja märja	<table style="display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr> <td rowspan="2" style="font-size: 2em; vertical-align: middle;">}</td> <td><i>g</i> kaob</td> </tr> <tr> <td><i>k</i> kaob</td> </tr> <tr> <td rowspan="2" style="font-size: 2em; vertical-align: middle;">}</td> <td><i>g</i> muutub <i>j</i>-iks</td> </tr> </table>	}	<i>g</i> kaob	<i>k</i> kaob	}	<i>g</i> muutub <i>j</i> -iks		
}	<i>g</i> kaob									
	<i>k</i> kaob									
}	<i>g</i> muutub <i>j</i> -iks									
	<i>g, d</i> <i>i — e</i>	viga pidama mägi	vea pean mäe	<table style="display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr> <td rowspan="3" style="font-size: 2em; vertical-align: middle;">}</td> <td><i>g</i> kaob</td> </tr> <tr> <td><i>d</i> „</td> </tr> <tr> <td><i>g</i> „</td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center;"><i>i</i> muutub <i>e</i>-ks</td> </tr> </table>	}	<i>g</i> kaob	<i>d</i> „	<i>g</i> „	<i>i</i> muutub <i>e</i> -ks	
}	<i>g</i> kaob									
	<i>d</i> „									
	<i>g</i> „									
<i>i</i> muutub <i>e</i> -ks										
<i>g, b</i> <i>u — o</i>	luba nuga nägu lugu	loa noa näo loo	<table style="display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr> <td rowspan="4" style="font-size: 2em; vertical-align: middle;">}</td> <td><i>b</i> kaob</td> </tr> <tr> <td><i>g</i> „</td> </tr> <tr> <td><i>g</i> „</td> </tr> <tr> <td><i>g</i> „</td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center;"><i>u</i> muutub <i>o</i>-ks</td> </tr> </table>	}	<i>b</i> kaob	<i>g</i> „	<i>g</i> „	<i>g</i> „	<i>u</i> muutub <i>o</i> -ks	
}	<i>b</i> kaob									
	<i>g</i> „									
	<i>g</i> „									
	<i>g</i> „									
<i>u</i> muutub <i>o</i> -ks										
<i>d, s</i> <i>ü — ö</i>	süsi küdema	söe kõen	<table style="display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr> <td rowspan="2" style="font-size: 2em; vertical-align: middle;">}</td> <td><i>s</i> kaob</td> </tr> <tr> <td><i>d</i> „</td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center;"><i>ü</i> muutub <i>ö</i>-ks</td> </tr> </table>	}	<i>s</i> kaob	<i>d</i> „	<i>ü</i> muutub <i>ö</i> -ks			
}	<i>s</i> kaob									
	<i>d</i> „									
<i>ü</i> muutub <i>ö</i> -ks										

Kokkuvõtteks. 1. Laadivahelduse puhul esineb *b, d (t), g (k)* ja *s* kadumist (mis puhul nende eelolev konsonant *l, m, n, r* nõrgeneb) ja häälikute teisenemist: *i — e, u — o, ü — ö*.

2. Sõna see vorm, kus kaduv konsonant on alles, on tugev aste; kus see on kadunud, on nõrk aste.

101. **Harjutus.** Asetada jämedalt trükitud sõnad mitmuse samasse käändesse, lauset vastavalt muutes!

Kõik talupojad võtsid osa metsaveost. Kaitseüstimine päästab kardetavast tõvest. Näe, kuid keerleb suur lumehelve!

Suvel kasvas meie aias kõrge türgiuba. Turvast tarvitatatakse kütteks. Isa teritab teivast. Ta töös oli lubamatu keeleviga. Tuleks rahuldada seegi elutarve. Varakult vanemaid kaotades jäi ta orvuks. Kõigile ootamatult sain minagi särje ja haugi.

102. **Harjutus.** Kirjutada järgnevad laused olevikus!

Leppisime sõjaoludes vähesega. Nad **lugesid** suure huviga ajakirja „Pioneer“. Täna **sadas** natuke lundki. Nende jutt **lõppes** enne, kui ma ukse sulgesin. Puusepp **saagis** laudu. Ema **praadis** kartuleid. **Põdesin** rasket haigust. **Sidusin** hobuse kammitsasse. **Kudusin** tööõpetuse tunnis paari eesti-kirjalisi kindaid. Nii **kadusid** kiiresti ajad.

103. **Harjutus.** Kirjutada *da*-tegevusnimi järgmistest sõnadest!

tõmbama, hindama, lupjama, hakkama, vaatama, aitama, ootama, süütama, näitama, õmblema, võrdlema, karglema, vehklema, taplema, võitlema, kahtlema, maadlema, suudlema, kaebama, oskama, algama, vaidlema, mõtlema, ütlemata.

104. **Harjutus.** Kirjutada järgmistest sõnadest ainsuse osastav, mitmuse omastav ja mitmuse osastav!

õnnelik, ametnik, kirjanik, juhuslik, metsnik, mäestik, alamik.

105. **Harjutus.** Vaadata läbi oma kirjandid, kas neis esineb astmevahelduse vigu ja milliseid (välte- või laadivahelduse vigu)!

Peenendus.

106. Võrrelda järgmiste sõnade hääldamist!

palk, palga	—	palk, palgi
jutt, jutu	—	jutt, juti
tulp, tulba	—	tulp, tulbi
noot, nooda	—	noot, noodi
kann, kannu	—	kann, kanni
kurk, kurgu	—	kurk, kurgi
kas?	—	kass, kassi

Teise rühma sõnades kuulduvad kaashäälikud **d, t, l, n, r, s** „pehmemana“. Niisugust „pehmemat“ hääldamist nimetatakse peenenduseks. Peenendust harilikult kirjas ei märgita. Et aga murdekeeles paiguti peenendus üldse puudub (Alutaguse ja Hiiumaa) või see esineb ka neis sõnus, kus seda kirjakeeles ei ole lubatud, siis märgitakse sõnastikes peenendust sellekohase märgi ' abil vastava hääliku järel. Näiteks *daat'* tähendab, et *t* on peenendunud.

Pea meeles: Peenendusele alluvad ainult *d, t, l, n, r, s*. Seega ei tule hääldada murdeliselt sõnu: **tamm, papp, vakk** jm., kus peenendus pole õige.

107. **Harjutus.** Kriipsutada alla sõnad, kus esineb mingi hääliku peenendus!

Sellest puust saab pudrumänd. Mere ääres kasvab jässakas mänd. Paat viidi parandada. Talli taga kasvavad kurgid. Mullid tõusid veepinnale, kui kepiga järvemudasse torgati. Mul on vill peos. Lambavill on hinnatav tooraine. Ootasin pool tundi. Muinasjutt räägib, ühes kottpimedas lossis elanud tondid. Oh sa jutt, vaat see oli alles nali! Kas su ülesanded on valmis? Lähme siis mängima ja tantsima. Võta asjad kaasa! Ema küpsetas pannil värsket liha ja praeahjus olid küpsemas korbid. Tal endal oli ees uus valge põll. Vaat, see on tubli! Aidas on suur vaat. Ema rääkis Jukule lapsekeeles: „Võta oma lotu peast, pese kätud puhtaks ja mine tuduma! Ma söödan notsud ära ja annan kutsulegi piima.“

Rõhk.

108. Silp, mida hääldame sõnas tugevamini, on rõhuga. Vaatlen rõhku alljärgnevais sõnus:

<i>laadaline</i>	<i>ballaad</i>	<i>aitäh</i>
<i>tühjale</i>	<i>inspéktor</i>	<i>tohòh</i>
<i>párajad</i>	<i>okupatsiõon</i>	<i>niisámuti</i>
<i>péremees</i>	<i>garáaž</i>	<i>ohói</i>
<i>ämmuma</i>	<i>karáakter</i>	<i>nonóh</i>
<i>läävnik</i>	<i>konstitutsiõon</i>	jt.

Pea rõhk on eesti keeles esimesel silbil. Paljudel võõrsõnadel ja mõnedel abisõnadel on peaarõhk järgsilpidel.

109. Hääldame näiteks sõna „tülemine“, siis eraldame teravasti kuulates, et peale tugevasti rõhutatud esimese silbi on kergesti rõhuline ka kolmas silp. Niisugust silpi nimetame kõrvalrõhuliseks silbiks ja rõhku ennast kõrvalrõhuks.

Vaatleme, kus asub kõrvalrõhk:

<i>iniméne</i>		<i>úšklíkkude</i>
<i>tégeláne</i>		<i>kártlíkkude</i>
<i>vástastíkuné</i>		<i>róotslási</i>
<i>lúgemíselé</i>		<i>kúrsúsi</i>
<i>ráamatútegá</i>		<i>jt.</i>

Kõrvalrõhk on enamasti 3. ja 5. silbil, ent leidub ka sõnu, kus see on 2. jne. silbil.

Harjutusi kordamiseks.

110. Missuguseid võõrhäälikuid kasutatakse võõrsõnade kirjutamisel?

111. Täidan lüngad!

Meie, bol—evikud, oleme erilaadi inimesed. Täna korraldavad kommunistlikud noored re—eraatkoosoleku. Kartuli mugultippude külimisest on ilmunud vastav bro—üür. Segades punast värvi kollasega, saame oran—i. India troopikametsadest ehk —unglitest kuuleme muuseas ühe inglise kirjniku teosest „—ungliraamat“. Maaõpilastest on vähesed kuulnud —ellomängu. Loosungi valmistamisel kasutage vastavaid tähe—abloone. Saksamaa kapituleerumisega kadus Saksast ka fa—istlik re—iim. Igaüks on kuulnud midagi kuulsast vene heliloojast —aikovskist, kes on suvitanud muuseas Haapsalus.

112. Dikteerida oma pinginaabrile kümme kord võõrsõna, kus esineb võõrhäälikuid š, z, ž ja häälikühendeid tš, dž. Korrigeerida vastastikku!

113. Täita lüngad!

Saime täna —irektori käest veidi tõelda, sest kooli —arderoobis olid riided mõneti korratult rippumas. Insenerid omavad sellekohast —iplomit. —anima on põllunduslik riik. Uus sild ehitati sard—etoonist. Suure Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva puhul olid kõik koolid —ekoreeritud. Lennukid lahkusid lennu—aasist. Mullas elab tuhat liiki —aktoreid. Keemiliselt puhas on ainult —estilleeritud vesi. Arst kirjutas retsepti ja käskis iga päev kolm —abletti sisse võtta. Seda laulu on sobivaim laulda g—uuris. Tantsisime paar —uuri,

siis loobusime. Poistele juba meeldiks —sikkelisõit! Naaber-
vabariikidest toodi Eesti NSV-sse hulk rehepeksu—arnituure
ja —raktoreid. Mitu meetrit sa saavutasid —ranaadiheites?
Kergem on —ritiseerida, kui teha. Noor kunstnik omab era-
kordset —antaasiat ehk kujutusvõimet. Vaatasin huvitavat
nõukogude —ilmi.

114. Täita lünk sobiva sõnaga, valides puuduv sõna all-
antud sõnadest.

A. Kitzberg on kirjutanud väärtuslikke Savinõud
kaetakse , et anda neile veekindlust. Celsiuse
. . . . on võetud üldiselt tarvitusele. Kärestikulistes jõgedes
elab rohkesti hörnaseid ehk Kül karastab keha.
Ka mina nägin „Estonia“ teatrisaalis seda kuulsat Õlikivist
saadud toorõlist on võimalik destilleerida ka Kõigil eks-
kursantidel olid käes märkuste tegemiseks. Hapud
maad vajaksid väetusaineks lubiainet, milleks väga sobiv on
. . . . Tsirkuses dresseeritud elevanti.

Sõnad: bensiin, blokk, demonstreerima, draama, dušš,
forell, glasuur, gips, termomeeter.

115. H sõna algul või mitte?

sepa —ääsil, —õõrumise koefitsient, nuttis —ärdasti,
välke maja —ütt, —äkki süttisid, —ägeda iseloomuga, masinad
—undasid, lõnga —eietama, —akkasid igavusest —aigutama,
rukki—akid, jänes ehk —aavikuemand, läksid —ulkuma, hea
—aistmismeel, olin päris —ämmastunud, —allikavesi, —ao—
—unnik, sõitsin ka —ulgumerel, puu—alg, maad —arima,
raske —eitlus, —ernekaunad, ei maksa —irvitada, tuule—iil
lõi vetesse, Golfi —oovus, —oolas mees, —uumusrikas muld,
panid pillid —üürgama, rasv —angub kergesti, see on —igi-
vana puu.

116. Asetada + asemele *b* või *p*, — asemele *d* või *t* ja
= asemele *g* või *k*!

Hoolsad talunikud kün—sid põllul. Sellele saab vaid um++
kau—selt vastata. Suvel on kär+estega tõsine häda. Ärge
kar—=e, vaid või—=e kõik raskused! Õu—selt paistis tuli-
kahju kuma. Hiilisin var=si tuppa. Nõu—sin, et maks—aks
ka puuduv osa välja, ja soovitan, tema nõud=u ka oma
osa. Läksime jal=si läbi jõe. Onu sõitis eile Haa+allu.
Ema sõt=us leiba. Ärgu näh=u asjata vaeva! Kul—sed

kandled palmipuus. Ta ei öelnud aitäh=i. Olin seebi=i koju unustanud. Tõm+soonte laienemine on haiguslik näh—us. Kum+ki meist ei osanud sõuda. Juku on mitmekül=sete huvidega poiss. Mur—sime oja äärest hulga õitsvaid toomingaid ja asetasime need vaasidesse. Nüüd oli tuba kü—kestavalt ilus ja pidulik.

117. Kirjutada lünkadega sõnad õigesti oma vihikusse, täites lüngad!

siin—e rahvas, modern—e auto, mängisime kop—lis, raamat on kap—is, suur—iikide esindajad, brunet—ne ungarlane, see pole mingi kunst—ükk, ilusat vals—i, mängisin kaks vals—i, otsus on lõp—lik, lin—lased ruttavad maale, Itaalias elavad itaal—ased, rau—tee ääres, al—kooli õpilased, inimesed tarvitavad al—oholi, olin küm—neaastane poiss, puls—ilöökide järgi võib otsustada tervisli—u seisundi üle, pühi tolm ahju sims—ilt—i, pap—karp—i ei panda vedelikke, kal—da ääres, ostsin kaks kaus—i, avans—i aruanne, sain avans—i, hak—an kor—dama, heinamär—s, kel—gi seisab, seisime rist—eel, kin—sepp paran—as saapaid, rä—sep õmbleb, mars—isime edasi, viis—ada rubla, virgal kõht ja kot—ki täis, läksime raiesmik—u maasikale, siin on süüdi oskamat—us, suur korralik—us, ajasin lam—baid, kristal—selge vesi, kristal—ne vesi, kesk—ooli õpilane.

118. Jälgida hoolega järgmise luuletuse sõnu ja vahemärke! Põhjendada, miks on antud kohal koma. Kirjutada pala pärast läbitöötamist etteütlusena!

Koduteel.

Astun üle hulga aja kopliäärset koduteed.

Tere, armas isamaja, põllud, aasad, ojaveed!

Igal pool mu sõjateedel ikka jäite mulle meelde — tere, armas isamaja, põllud, aasad, ojaveed!

Tundub^m nagu veelgi kallim oleks kõik, mis kuuled, näed. Taat on aeglasem ja hallim, kõhnemad on memme käed — võttes nendel ümber piha soojub armuks võitlusviha... Taat on aeglasem ja hallim, kõhnemad on memme käed.

Kodupõllud põevad põuda, aasad halli hallaööd.
Siin meil tuleb palju jõuda, tuleb palju teha tööd,
et me kallid kodutalud unustaksid orjavalud.
Tuleb palju, palju jõuda, tuleb palju teha tööd.

Mart Raud.

119. Kirjutada alljärgnevad laused, täites lüngad!

Ajalehe tal—itus asub nüüd uues kohas. Keera var—ukad üles, muidu nad määrduvad! Ära är—itu asjatult! Laual lasus suur hun—ik raha. Sen—i kui teised kom—andõri juurde läksid, viitsin ma sam—uti aega. Raadio levinedes on gram—ofon jäänud kord—kor—alt tagaplaanile. Maja ehitamisel rajati tel—ingud ja toodi kohale tuhandeid tel—is—kive. Sarikate otsas kõlkus väike van—ik. Saatke see kiri Tal—in—asse mu tuttavale, vanale tal—in—lasele sm. Reinomäele. Eestimaa Kom—unistlik (bolševike) Partei suureneb üha uute liikmete parteisse astumise teel.

120. Kirjutada järgnev katkend oma vihikusse, täites lüngad, kui ja nagu on nõutav! Sõrendatud kirjaga sõnad jaotada püstkriipsudega osadeks, kohtadelt, kust võimalik on poolitada!

Katkend.

Sel—est on möödunud juba kaksküm—end kaks inim põl—ve või õigemini pisut enam kui sei—sesada aasta—, kui elas kuulus Sakala maavanem Lembitu. Siis oli meie ma— —oopis teistsugune kui nü—d; metsad olid aina suured ja mühavad tam—ikud, järved ja jõed aga —oopis sinisemad kui praegu. Külad asusid tume—ate metsapa—rikute ja järvede vahel, aga teed, mis nende juurde viisid, olid alati vahimeestest valvatu—. Metsad olid siis täis karusid, hunti—e kisa, aga sam—uti —ulkusid tam—ikuis metskultide kar—ad, kes toitsid end mahavarisenud tammeterudega. Ka pik—asarveline tarvas ehk mets—õnn jooksis seal möirates rin—gi. Ei läinud siis üks—i mees metsa, ilma et tal— poleks kaasas olnud oda ja vöö vahel kirvest või nuga.

Enn Kippel, „Meelis“.

121. Määrata sõrendatult trükitud sõnade välde!

Tedre looke.

Tahtis teder maja ehitada. Mõtles, mõtles: „Kirvest pole, seppa pole — pole kedagi, kes kirve teeks.“ Pole kedagi, kes ehitaks tedrele majahurtsiku. „Aga milleks vaja mul maja ehitada. Üks ööke ükskõik kus olla!“ Vopsti lumme! Saatis öökese mööda lumes, tõusis hommikul vara, lendas mööda laia ilma, hüüatas heledalt, otsis sõpru. Laskus maha, saigi sõbraga kokku. Mängisid, hulkusid mööda põõsaid, leidsid kohakese, ehtasid pesakese, munesid munakesed ja haudusid välja pojakesed. Käisid pojakestega väljas väljadel, toitsid lapsukesi sääskedega, viisid neid laia maailma ja lendlesid avara taeva all, kuid talvel ööbisid jälle lumes.

„Ah, üks ööke ükskõik kus olla! Milleks meil maja ehitada, parem kaselad vas istuda, lai u välju vaadata, kena kevadet oodata, tedrelaulukest kudrutada.

Aleksei Tolstoi.

122. Selgitada „Tedre lookeses“ sõrendatult trükitud sõnade astmevaheldus ja määrata aste! Näit.:

Astmevahelduseta	Astmevahelduslik	
	nõrk aste	tugev aste
<i>maja ehitada</i>	<i>teder</i>	<i>tahtis</i>

123. Kirjutada antud sõnadest ains. omastav ja osastav!

tuulik, mäestik, ümbrik, lehvik, Lehik, maastik, kartlik, kirglik, leidlik, lapsik, kandmik, ööbik, hurtsik, valik, saadik, näitlik, kirjanik, talunik, lüpsik, lootsik, sõnakuulelik, rentnik, kehvik, jõestik.

124. Kirjutada p-s 123 antud sõnadest mitmuse omastav ja osastav!

125. Kirjutada etteütlusena järgnev katkend M. Kalinini kirjutisest „Suur samm üleminekul rahu-olukorda“!

Nõukogude rahvas võttis vaimustusega vastu teate Saksa-
maa tingimusteta kapituleerumise kohta. Tema rõõm pole
mitte ainult sellest tingitud, et lõppes üks raskemaid ja veri-
semaid sõdu, mida meie maa rahvastel kunagi on pidada
tulnud, vaid et siin rääkis kaasa ka rahva uhkustunne, tema
teadmine, et selles võitluses ilmnis kujukalt meie riigi võim-
sus, rahva võime kõigi raskuste võitmiseks. Sõjaprotsessis
rakendati riigi kaitseks nõukogude teadlaste suured teadus-
likud saavutused, ilmnis kujukalt meie Punaarmee sõjaline
vaprus, tema juhtimise kunst, oskus võidelda ja võita.

See võit läks meile kalliks maksma. Isegi välismaal näeb
nüüd igaüks, kes sündmusi ausalt hindab, et nõukogude rah-
vas ja tema Punaarmee kandsid oma õlul sakslaste vastu
peetud võitluse pearaskust, pearaskust võitluses selle surma-
hädaohu vastu, mida nad endast kujutasid vabadusele ja
tsivilisatsioonile. Ning see ei jää tasuta, see kannab oma
vilja. Nõukogude Liidu üleminekuga rahu-olukorda tõusid
meie maa rahvaste ette uued ülesanded — taastada kõige
lühema ajaga organiseeritult ja plaanikindlalt täie käiguga
saksa okupatsiooni all olnud rajoonide majandus ja kultuur,
tõsta kogu meie rahva heaolu ja kultuuri.

MB 00708.

Vastutav toimetaja A. Selmet. Ladumisele antud 22. XI 1945 a. Trük-
kimisele antud 22. I. 1946 a. Paber 56 : 79 ¹/₁₆. Trükiarv 13 200 eks.
Trükitähti trükipoognas 42 944. Trükipoognaid 3. Arvutuspoognaid 3,2.
Tellimise nr. 1409. Trükikoda „Hans Heidemann“, Tartus.

На эстонском языке.

К. Праакли. Учебник эстонского языка для VI. класса, I часть.

Rbl. 1.50

A-16236

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00423794 9